

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

**Навчально-науковий юридичний інститут
Кафедра теорії та історії держави і права**

Онищук І. І.

ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ ТА НОРМОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

**Методичні вказівки для підготовки до семінарських
занять здобувачів вищої освіти
денної форми навчання**

**Рівень вищої освіти – другий (магістерський)
Освітня програма Право
Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право**

м. Івано-Франківськ – 2023
УДК 340(075.8)

Схвалено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №___ від _____ 2023 року).

Затверджено на засіданні Науково-методичної ради Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 2 від 19 вересня 2023 року).

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 2 від 21 вересня 2023 року)

Рецензенти:

Шутак І. Д. – член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор кафедри права та публічного управління ЗВО Університет Короля Данила, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України.

Сворак С. Д. – професор кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор.

Розробник:

Онищук І. І. Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять здобувачів вищої освіти денної форми навчання спеціальності 081 з навчальної дисципліни «Законотворчість і нормотворчий процес в Україні». Івано-Франківськ: Навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2023. 47 с.

Методичні вказівки розроблені на основі Навчального плану підготовки здобувачів вищої освіти (кваліфікація: магістр права) з галузі знань 08 Право спеціальності 081 Право Освітньо-професійної програми «Право», затверджені Вченою радою Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника 24 червня 2021 року і призначені для підготовки до семінарських занять з навчальної дисципліни «Законотворчість і нормотворчий процес в Україні», а також підготовки до здачі заліку.

Подано загальні та методичні вказівки для підготовки до семінарських занять, питання до семінарських занять, практичні завдання, тематика наукових рефератів та презентацій, перелік питань для підготовки до підсумкового контролю та перелік рекомендованої літератури.

Методичні вказівки призначені для здобувачів вищої освіти, науковців, викладачів.

© Онищук І. І., 2023

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023

ЗМІСТ

Вступ

Програма навчальної дисципліни

Загальні вказівки для підготовки до семінарських занять

Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять

Змістовий модуль I. Загальнотеоретичні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні

Заняття 1. Концептуальні засади законотворчості в Україні

Заняття 2. Нормотворчий процес в Україні. Поняття, функції, принципи та види нормотворчості

Змістовий модуль II. Прикладні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні

Заняття 3. Законодавча процедура Верховної Ради України.

Заняття 4. Нормотворчість Президента України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування

Заняття 5. Правовий моніторинг якості та ефективності законів та підзаконних нормативно-правових актів

Заняття 6. Техніка тлумачення норм права та подолання колізій і прогалин у законодавстві

Рекомендована тематика наукових рефератів та презентацій

Перелік питань для підготовки до підсумкового контролю

Рекомендована література до навчальної дисципліни

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Законотворчість і нормотворчий процес в Україні» покликана підготувати майбутніх юристів до практичної діяльності.

Предметом вивчення є питання про діяльність уповноважених державних органів щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, які містять загальні правила поведінки (норми права), зокрема про законотворчість та нормотворчий процес в Україні, поняття нормотворчої техніки, особливості та стадії нормопроекування, правові основи нормотворчого процесу в Україні, моніторинг якості та ефективності законодавчих актів, тлумачення норм права та подолання колізій і прогалин у законодавстві тощо.

Основними джерелами цієї навчальної дисципліни виступають: підручники, посібники, документи і нормативні матеріали, енциклопедичні і довідкові видання, спеціальна література з окремих проблем законотворчості та нормотворчого процесу в Україні.

Формування знань про сутність, зміст і форми нормотворення та правозастосування, глибокого розуміння принципу верховенства права та проблем його реалізації в Україні. Обізнаність щодо європейського права та проблем гармонізації законодавства України із законодавством ЄС.

Основними завданнями вивчення дисципліни є отримання знань про сутність сучасного нормотворення та законодавчого процесу, історію та особливості правотворчості та нормотворчого процесу в Україні, конституційну основу нормотворчості в Україні, суб'єкти законодавчої ініціативи, законодавчу діяльність та загальні теоретичні положення законодавчого процесу в Україні, підзаконну нормотворчість тощо.

Міждисциплінарні зв'язки визначаються інтегральним характером навчальної дисципліни, міждисциплінарним дискурсом; тісним зв'язком з комплексом базових та гуманітарних, а також юридичних дисциплін.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Модуль I. Загальнотеоретичні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні.

Модуль II. Прикладні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, 3 кредити ЄКТС.

Пропоновані методичні вказівки для підготовки до семінарських занять здобувачів вищої освіти денної форми навчання розроблені для полегшення роботи з навчальним матеріалом і найбільш раціональної організації самопідготовки.

До кожної теми сформовано вказівки, поради, логічні схеми розгляду питань; навчально-пізнавальні завдання для самопідготовки до семінарських занять здобувача вищої освіти під керівництвом викладача із зазначенням проблемних питань курсу, тем презентацій і рефератів; завдання для самоконтролю знань; список рекомендованих інформаційних джерел та літератури, перелік питань до підсумкового контролю.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль I. Загальнотеоретичні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні

Тема 1. Концептуальні засади законотворчості в Україні

Поняття законотворчості. Значення законотворчості. Створення системи законодавства, що виражається в зовнішньому вираженні та формальному закріпленні у нормативно-правових актах норм права. Законотворче пізнання, створення та систематизація нормативно-правових актів (законодавчий процес). Вивчення результатів впливу законодавчих актів на суспільні відносини.

Єдність трьох основних компонентів законотворчості, які наука: пізнання – усвідомлення об'єктивної соціальної необхідності, що лежить в основі правового регулювання, розуміння суспільно необхідного варіанта поведінки учасників суспільних відносин, який має стати метою нормативно-правового регулювання, з'ясування суті норми права, що підлягає втіленню у законодавстві; діяльність – законодавчий процес, система процедур щодо створення нормативно-правових актів, їх прийняття, зміни та систематизації, а також супутніх цих процедур відносин; правовий моніторинг результатів – оцінка регулятивних можливостей та значення створеного законодавства, аналіз його наслідків з погляду об'єктивної соціальної необхідності.

Тема 2. Нормотворчий процес в Україні. Поняття, функції, принципи та види нормотворчості

Нормотворчий процес як спеціальна організаційно-юридична діяльність уповноважених суб'єктів, яка становить систему самостійних, логічно завершених стадій і організаційно-технічних дій з ініціювання, підготовки, розроблення, розгляду та прийняття нормативно-правового акта. Класифікація стадій (поділених на етапи) нормотворчого процесу в поєднанні процесів ухвалення законів і підзаконних актів.

Теоретичні аспекти нормотворення в Україні. Правова природа нормотворення та його співвідношення з правотворчістю, роль та значення юридичної техніки в цьому процесі. Основні види нормотворення на різних рівнях. Функції та принципи нормотворчості. Основні стадії відомчої нормотворчості. Соціальні інститути, які здійснюють нормотворчість: держава в особі державних органів та їх посадових осіб; громадянське суспільство (на референдумі) та його окремі суб'єкти.

Види нормотворчості держави за юридичною силою актів: Конституційна нормотворчість; законодавча нормотворчість; підзаконна нормотворчість. Юридична сила прийнятих державними органами нормативно-правових актів. Укладення угод нормативного характеру між окремими суб'єктами права, які мають різну юридичну силу. Види нормотворчості за формами участі в ній держави: безпосередня нормотворчість; закріплення актів, ухвалених громадськими організаціями; попередній дозвіл на видання таких актів; в) санкціонування норм-звичаїв; спільна нормотворчість. Види нормотворчості громадянського суспільства за суб'єктами: законотворчість народу (громадянського суспільства) – всенародний референдум; підзаконна нормотворчість суб'єктів громадянського суспільства.

Модуль II. Прикладні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні

Тема 3. Законодавча процедура Верховної Ради України.

Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133), внесення та відкликання законопроектів. Розгляд законопроектів у першому, другому й третьому читанні. Підготовка прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України. Повторний розгляд ВРУ законів, повернених Президентом України. Опублікування, зберігання законів, постанов та інших актів, прийнятих ВРУ. Розгляд ВРУ питань за спеціальними процедурами.

Правила підготовки нормативно-правових актів. Вимоги до логіки, мови та стилю нормативно-правового акта. Вибір зовнішньої форми нормативно-правового акта. Правила структурування нормативно-правових актів. Зміст нормативно-правового акта. Способи та прийоми викладу положень норм права в статтях нормативно-правового акта. Правила оформлення посилань у нормативно-правових актах. Правила внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів. Техніка опублікування нормативно-правових актів. Поняття та види правотворчих помилок. Техніко-юридичні дефекти нормативно-правових актів. Техніко-юридичні правила вирішення правових колізій.

Тема 4. Нормотворчість Президента України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування.

Нормотворчі повноваження Президента України згідно з Конституцією України. Класифікація видів нормотворчої діяльності Президента України. Специфіка участі Президента України у законотворчому процесі та урядовій нормотворчості. Указ Президента України «Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України» (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 273/2008 (273/2008) від 27.03.2008).

Регламент Кабінету Міністрів України, затверджений постановою КМУ від 18.07.2007 № 950, із наступними змінами (для проектів законів, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України), Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджені постановою КМУ від 06.09.2005 № 870, Порядок подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2005 № 34/5 (для проектів наказів Уповноваженого). Нормотворчість Кабінету Міністрів України. Ознаки нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України. Місце нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України у системі нормативно-правових актів та у системі джерел права України. Правила підготовки проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України. Правила погодження, консультацій та експертування нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України. Правила прийняття, оприлюднення та набрання чинності нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Нормотворчість місцевого самоврядування. Нормативно-структурна стрункість, мовна доступність, логічна узгодженість, технічна документальність, процедурна чіткість. Юридичні помилки в нормотворчій діяльності. Види юридичних помилок у нормотворчій діяльності (нормотворчих помилок): власне юридичні; логічні; граматичні. Нормотворча техніка. Нормотворча термінологія. Правові дефініції. Юридичні конструкції. Загальні правила нормотворчої техніки: змістовні правила, правила логіки; структурні правила; мовні правила; формальні (реквізитні) правила; процедурні правила.

Тема 5. Правовий моніторинг якості та ефективності законів та підзаконних нормативно-правових актів

Поняття, види та функції правового моніторингу. Організаційна, управлінська, інституційна, функціональна та інструментальна складова сутності правового моніторингу. Техніко-технологічний комплекс правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій з метою контролю, аналізу, узагальнення, оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів і практики їх застосування, оформлення, оприлюднення та реалізації результатів моніторингу.

Методика аналізу якості та ефективності нормативно-правових актів. Критерії якості та ефективності нормативно-правових актів. Моніторингова система показників оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів. Моніторинг відповідності нормативно-правових актів чинному законодавству України, державним програмам, стратегіям. Моніторинг реалізації норм права та фінансового забезпечення. Моніторинг результативності прийняття нормативно-правових актів.

Тема 6. Техніка тлумачення норм права та подолання колізій і прогалин у законодавстві

Поняття і необхідність тлумачення норм права. З'ясування змісту норм права. Проблема тлумачення норм права на сучасному етапі. Ознаки й особливості норм права, які викликають необхідність тлумачення. Мета тлумачення норм права в такій формі правореалізації, як застосування норм права. Необхідність у тлумаченні актів законодавства. Значення тлумачення актів законодавства. Тенденції розвитку законодавства як предмета тлумачення за роки незалежності України.

Способи тлумачення норм права. Неофіційне тлумачення. Офіційне тлумачення та його види. Основні правила тлумачення норм права. Прийоми та правила тлумачення. Ієрархічні прийоми. Прийоми, які ґрунтуються на знанні діалектики. Генетичний прийом. Адекватне тлумачення. Розширене тлумачення. Обмежене тлумачення. Юридична практика, яка містить практику тлумачення норм права. Загальнодержавна практика тлумачення норм права. Практика мовного спілкування. Практика як критерій адекватності результатів тлумачення. Акти офіційного тлумачення.

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарські заняття слугують здобувачам вищої освіти з метою якнайкраще засвоїти матеріал навчальної дисципліни «Законотворчість і нормотворчий процес в Україні». Семінарські заняття відбуватимуться у формі обговорення найбільш спірних і проблемних питань, а також шляхом виконання завдань практичного характеру (наприклад, підготовки висновку правової експертизи). Для успішної підготовки до цих занять рекомендовано:

1) мати зошит з конспектами лекцій. У ньому потрібно виконати завдання, які й обговорюватимуться на семінарських заняттях;

2) виписувати в зошити основні терміни – і наукові, і зафіксовані в чинних та у тих, що втратили чинність, нормативно-правових актах; аналізувати ці поняття;

3) використовувати рекомендовану літературу, а також інші джерела, не наведені в списку рекомендованих до вивчення;

4) самостійно визначити спірні для юридичної науки і практики ознаки понять, сформульовані вченими або ті, які містяться в чинних нормативно-правових актах, виявляти прогалини та колізії в правовому регулюванні;

5) фіксувати питання, що викликають труднощі.

У процесі семінарських занять рекомендовано: аналізувати відповіді інших здобувачів вищої освіти, вказувати на спірні моменти в їхньому виступі; відстоювати власну думку з конкретного питання; доповнювати виступи колег з обговорення тієї чи іншої проблеми. На семінарське заняття може бути підготовлено наукове повідомлення, тематика яких дається у методичних вказівках, але не обмежує у виборі інших обговорюваних тем повідомлень.

Готуючись до семінарів, здобувачам вищої освіти потрібно вивчити бібліотечні фонди для виявлення нових джерел наукового характеру з юридичної техніки, відстежувати опублікування нормативно-правових актів, щоб здійснювати високоякісний аналіз на предмет використання засобів і прийомів юридичної техніки.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Модуль I. Загальні питання юридичної техніки

Заняття 1. Концептуальні засади законотворчості в Україні.

Основні терміни та поняття: законотворчість, законодавство, законодавчий процес, законодавча техніка, критерії якості законодавства, помилки у законотворчості, логіка, стиль і мова закону.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Починаючи вивчення теми, варто виходити з того, що законотворчість – це стрижень правотворчості, його найважливіша складова частина, тому їй притаманні риси, загальні для всіх видів правотворчості. Проте якщо правотворчість – це діяльність із підготовки, затвердження й оприлюднення нормативних актів, що здійснюється компетентними державними органами, то законотворчість – це діяльність із підготовки, затвердження та оприлюднення законодавчих актів держави.

Значна роль законодавства в житті окремого індивіда й суспільства в цілому припускає знання, перш за все, того, яким чином воно створюється, формується і розвивається, в чому суть законотворчості. Без такого знання виключається скільки-небудь успішна діяльність зі створення законів.

Окремо слід зупинитися на тому, що законотворчість передбачає наявність у законодавців не тільки загальної соціальної культури, а й вимагає від них спеціальних знань, певних навичок володіння мистецтвом формування і формулювання законодавчої волі, яких вони досить часто не мають. Ці знання в юридичній науці називають законодавчою технікою, яка являє собою певну систему вимог при створенні нормативно-правових приписів та їх систематизації.

Успішна діяльність зі створення законів передусім залежить від правової культури законодавця, його істинно творчого ставлення до свого завдання, від рівня володіння юридичною наукою і прийомами законодавчої техніки. Сутність правової культури законодавця як складової загальної культури полягає у стилі мислення і відповідній дії, заснованій на визнанні та пізнанні загальнолюдських цінностей права,

вимог законності й режиму правопорядку, відповідно до яких здійснюються законодавча діяльність і правореалізаційна практика.

В культурі законотворчості акумулюються різнобічні знання правової дійсності, її історії та перспектив розвитку, спеціальні знання про право і закон, їх вміле практичне використання.

Динамізм економічних, політичних і соціокультурних потреб сучасного суспільства ставить все нові й нові завдання правового опосередкування відповідного кола суспільних відносин. Багатогранність і глибока соціальна обумовленість цих завдань наочно виявляється вже простим перерахуванням проблем, що постають перед законотворчістю, а саме необхідністю:

- дослідження різних соціальних факторів, що обумовлюють потребу в нормативно-правовому регулюванні відповідних суспільних відносин;
- виявлення і ретельного обліку при створенні законів різнорідних інтересів соціальних і національних спільностей, соціальних груп і суспільства в цілому, урахування їх особливостей, звичаїв і традицій;
- використання в процесі створення закону новітніх досягнень науки, техніки й культури;
- проведення порівняльного аналізу законопроекту не лише з аналогічними правовими настановами колишніх і чинних законодавчих систем інших держав, а й з іншими регуляторами суспільної життєдіяльності, які наявні в діяльній практиці;
- проведення в доцільних і можливих випадках спеціальних експериментів для визначення оптимального варіанту правового регулювання відповідних типів і груп суспільних відносин і вироблення найбільш ефективної форми правового впливу на ці відносини;
- виявлення зв'язку, визнання відповідності й взаємодії законопроекту з конкретною правовою системою і передовсім з її Основним Законом;
- удосконалення організаційних форм і процедур створення закону.

Такі об'ємні та трудомісткі завдання не можуть бути успішно реалізовані без творчого підходу до розв'язання їх законодавцем.

Законотворчість характеризується органічною єдністю трьох основних компонентів: пізнання, діяльності й результату, які у своїх діалектичних поєднаннях складають відносно завершений цикл

законотворчості, услід за яким по висхідній лінії йдуть в тій самій послідовності аналогічні цикли, що створюють у своїй цілісності систему цього процесу.

Опрацьовуючи матеріал теми, здобувачі вищої освіти повинні зрозуміти, що для того, щоб в законах адекватно відображалися процеси, які відбуваються в суспільстві, необхідно постійно виявляти, вивчати та вміло використовувати об'єктивні закономірності, що ці процеси спрямовують. Саме тому передумовою створення закону є пізнання тих складних умов, факторів і обставин, тих суспільних відносин, що мають місце на практиці, і правове рулювання яких диктується потребами соціального прогресу.

Однак обмеження законотворчості межами "чистого" пізнання, що не переходить в "діяльнісну сутність", приховує в собі небезпеку обмеження його пасивним умоспогляданням. За пізнанням приходить і діяльність. Цей перехід не є прямолінійним і одноразовим. Він являє собою трудомістке багатоступеневе розгортання і конкретизацію знання у творенні потрібних суспільству законів.

Лише після того, як усвідомлено потреби й цілі правового регулювання тих чи інших соціальних відносин, законодавець приймає рішення про перехід від пізнання до діяльності. Настає період створення самого закону, розділений на ряд стадій, регламентованих низкою встановлених законом процесуальних процедур.

Слід звернути увагу, що якщо пізнання в законотворчості є процесом перетворення об'єктивної дійсності на факт законодавчої свідомості, за яким слідує прийняття відповідного рішення, то втілення цього рішення в життя являє собою зворотний процес, що передбачає перетворення законодавчої свідомості на об'єктивно наявний закон. Тим самим підсумком законотворчості, її кінцевим продуктом виступає готовий закон. Але цей продукт – лише проміжний, початковий результат, услід за яким настає дія самого закону, що полягає в практичному регулюванні відповідних суспільних відносин.

Вивчення дії закону дозволяє визначити його ефективність, доцільність, наукову обґрунтованість, що, своєю чергою, справляє зворотний вплив на законодавчий процес, дозволяючи уточнити, відкоригувати, доповнити чинне законодавство, підвищити його якісний рівень, збагатити його набутим практичним досвідом.

Порядок прийняття законів є складним. У конституціях і регламентах парламентів, законах про організацію парламентів докладно регламентується порядок підготовки й прийняття законів.

При цьому важливо зазначити, що законодавчий процес – це передбачений законом порядок здійснення законодавчої функції органом законодавчої влади та реалізації ним своїх законодавчих повноважень. Основні етапи законодавчого процесу: 1. Планування законопроектної роботи. 2. Формулювання законодавчої ідеї (законодавчої пропозиції). 3. Створення тексту законопроекту. 4. Аналіз та експертиза законопроекту. 5. Внесення законопроекту на розгляд парламенту. 6. Розгляд законопроекту парламентом. 7. Прийняття законопроекту як закону. 8. Підписання закону. 9. Опублікування та набрання чинності законом. 10. Розгляд закону Конституційним Судом України на предмет неконституційності його в цілому чи окремих його положень або офіційного тлумачення (у разі необхідності). 11. Внесення змін до закону, скасування закону. 12. Планування законодавчої діяльності є вкрай важливим етапом законодавчого процесу.

Час, коли Верховна Рада України своїми Постановами затверджувала загальні плани законодавчих робіт, залишився у минулому. На даному етапі суспільного розвитку здійснюється лише поточне планування роботи в комітетах і підрозділах апарату Верховної Ради України.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття й основні риси законотворчості.
2. Законодавство: три підходи до його розуміння.
3. Законодавчий процес і його особливості.
4. Законодавча техніка.
5. Вимоги до законодавства (критерії якості законодавства).
6. Помилки у законотворчості.

Завдання

1. Підготуйте термінологічний словник за темою.
2. Користуючись рекомендованою літературою, письмово обґрунтуйте сутність інструментального та якісного підходів до розуміння законодавчої техніки та назвіть їх представників.
3. Підготуйте есе на тему: «Підходи до розуміння законодавчої техніки в країнах романо-германської системи права».

Заняття 2. Нормотворчий процес в Україні. Поняття, функції, принципи та види нормотворчості

Основні терміни та поняття: специфіка та види правового регулювання нормотворчої діяльності, суб'єкти нормотворення, нормотворча компетенція, особливості нормотворчого процесу в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування, нормотворча пропозиція, офіційне оприлюднення нормативно-правових актів, порядок набрання чинності актами, виданими різними суб'єктами нормотворчості, контроль у сфері нормотворчої діяльності.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Під час вивчення даної теми варто звернути увагу на те, що норми права закріплюються в джерелах права в результаті нормотворчої діяльності, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами. Водночас нормотворчість є частиною (етапом) широкого процесу правоутворення.

Ще Р. фон Ієринг свого часу відзначав, що юридичні правила можуть бути виведені шляхом абстрактних міркувань із відносин, що спостерігаються в житті; вони створюються для того, щоб виразити ці відносини і зафіксувати саму їх природу. Крім того, як відзначає Ж.-Л. Бержель, суттєві зміни в різних сферах суспільства врешті-решт зумовлюють потребу в нових юридичних нормах, інститутах, поняттях, процедурах, у зміні наявних правил або ж у їх скасуванні.

Наприклад, на еволюцію права, його окремих інститутів постійно впливає технічний прогрес. Розвиток авіації породжує правове регулювання повітряного простору; механізація виробництва зумовлює формування правового регулювання техніки безпеки; досягнення медицини поставили питання правового регулювання трансплантації органів, штучного запліднення тощо.

Право виростає з очікувань і потреб суспільства, воно повинно сприяти досягненню цілей, які стоять перед суспільством. Юрист спочатку повинен виявити юридичне правило у фактах соціальної дійсності, а потім здійснити технічну роботу з його формулювання.

Отже, юридичні правила (норми) конструюються людьми, є результатом пізнавальної та творчої діяльності, законотворчої діяльності відповідних уповноважених суб'єктів. При цьому процес виникнення, формулювання і закріплення норми у відповідних

юридичних джерелах не може бути простим «зчитуванням» вже наявного правила.

Нормотворчість – це діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою.

Нормотворчість здійснюється уповноваженими на це суб'єктами – органами і носіями публічної влади: органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами; народом та територіальними громадами.

При цьому переважна більшість нормативно-правових актів приймається органами державної влади та органами місцевого самоврядування: нормотворча діяльність здійснюється ними на основі виконання завдання підтримання загального соціального порядку.

Суб'єктами нормотворчості є лише ті суб'єкти, нормотворчі повноваження яких (повноваження на прийняття, зміну чи скасування нормативно-правових актів) закріплені в конституції країни чи відповідних законах. Крім того, суб'єктами нормотворчості можуть виступати інші особи, яким публічна влада делегувала нормотворчі повноваження (наприклад, державні та недержавні організації).

Нормотворчість здійснюється за певною процедурою, яка регламентується законодавством. Процедурний характер нормотворчої діяльності (тобто її здійснення в установленому порядку) зменшує імовірність свавілля та помилкових рішень, забезпечує створення справедливих та ефективних норм права.

Так, за особливостями процедури та юридичною силою виділяють: законотворчість, яка здійснюється парламентом, а також народом за особливою процедурою референдуму, результатом якої є прийняття законів як нормативно-правових актів вищої юридичної сили, та підзаконну нормотворчість, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами за простішою процедурою, результатом якої є підзаконні нормативно-правові акти.

За уповноваженим суб'єктом можна виокремити нормотворчість органів державної влади (в Україні це ВРУ, Президент України, КМУ, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади); нормотворчість органів місцевого самоврядування (місцеві ради різних рівнів, сільський, селищний, міський голова); нормотворчість народу або територіальних громад; нормотворчість державних організацій; нормотворчість недержавних організацій.

За сферою дії розрізняють загальнодержавну нормотворчість, яка здійснюється в межах території всієї держави, локальну нормотворчість, яка здійснюється в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці. Окремим видом нормотворчості є створення, зміна або скасування норм права у формі нормативно-правових договорів.

Нормативно-правові договори за своїми формальними ознаками, технікою вираження, структуруванням змісту і його документальним оформленням є схожими на нормативно-правові акти. Відрізняються нормативно-правові договори лише порядком їх розроблення і прийняття, оскільки зміст нормативно-правового договору є результатом узгодженої волі сторін договору.

Проблемним для вітчизняної правової науки є питання щодо існування судової нормотворчості, яка здійснюється судовими органами в процесі розгляду справ і результати якої закріплюються у відповідних судових рішеннях, результатом якої є судові прецеденти, судова практика як джерело права.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття і сутність нормотворчого процесу.
2. Особливості правового регулювання нормотворчої діяльності.
3. Нормотворчий процес в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування.
4. Суб'єкти нормотворення та основні стадії нормотворчого процесу.
5. Порядок набрання чинності актами суб'єктів нормотворчості.

Завдання

1. Підготуйте термінологічний словник за темою.
2. Користуючись рекомендованою літературою, письмово здійсніть розмежування понять «нормотворчість» і «правотворчість».
3. Підготувати есе на тему: «Контроль у сфері нормотворчої діяльності».

Заняття 3. Законодавча процедура Верховної Ради України.

Основні терміни та поняття: *внесення та відкликання законопроектів, розгляд законопроектів у першому читанні, процедура розгляду законопроектів, розгляд законопроектів у другому читанні, супровідні документи до законопроекту, розгляд законопроектів у третьому читанні, особливість режиму третього читання, порядок направлення прийнятих законів Президенту України, терміни візування та реєстрації закону, повторний розгляд Верховною Радою України законів повернутих Президентом, роль Президента у законодавчому процесі, прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України, опублікування, зберігання законів, постанов та інших актів, прийнятих Верховною Радою України, розгляд законопроектів про внесення змін до Конституції України, спеціальний ускладнений порядок розгляду питань, попереднє опрацювання законопроектів.*

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Законодавча процедура передбачає послідовні взаємопов'язані дії всіх її суб'єктів, що забезпечують поступальний розвиток і вдосконалення чинного законодавства.

Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133) є основним нормативно-правовим актом, що фіксує (закріплює, визначає) конституційно-правовий інститут парламентських процедур, що реалізуються в діяльності єдиного органу законодавчої влади в Україні.

При підготовці до заняття слід звернути увагу на те, що під правом законодавчої ініціативи розуміється урегульоване Конституцією, законами України та Регламентом право спеціально уповноважених органів та посадових осіб порушувати перед органом законодавчої влади питання про ухвалення, зміну чи скасування закону, надходження якого тягне за собою обов'язковий розгляд порушеного питання парламентом.

Вказане право реалізується на першій стадії законодавчого процесу у формі пропозиції про прийняття законопроекту у формі готового законопроекту, оформленого відповідно до формально визначених та легально закріплених офіційних вимог. Відповідно до ст. 93 Конституції України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить: Президентові України; народним депутатам

України; Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України має виключне право на внесення проєкту закону про Державний бюджет України.

Право законодавчої ініціативи здійснюється шляхом внесення до Верховної Ради: 1) проєктів законів, постанов; 2) проєктів інших актів Верховної Ради; 3) пропозицій до законопроєктів; 4) поправок до законопроєктів. В другому питанні слід зазначити, що законодавчий процес (від лат. *processus* – проходження, просування вперед) – це врегульована Конституцією і законами 4 України, діяльність парламенту щодо підготовки, обговорення, прийняття законів та їх оприлюднення. Законодавчий процес становлять логічно-послідовні стадії, встановлені Законом України «Про Регламент Верховної Ради України». Стадії законодавчого процесу – це відносно самостійні комплекси процесуальних дій уповноважених суб'єктів у межах законодавчо визначених процедур, спрямованих на створення й оприлюднення закону.

Стадії законодавчого процесу: 1) внесення (подання) законопроєкту до парламенту; 2) попередній розгляд і обговорення законопроєкту у комітетах парламенту; 3) обговорення, прийняття рішень щодо законопроєкту на пленарних засіданнях Верховної Ради України, тобто прийняття закону або відхилення законопроєкту; 4) підписання, офіційне оприлюднення закону та набрання ним чинності.

Остання стадія законодавчого процесу обов'язково включає процесуальні дії Президента України, оскільки саме за його підписом закон оприлюднюється, за умови що цей закон не ветований ним. Законодавча процедура (від лат. *procedo* – проходжу) – це офіційно встановлена послідовність дій відповідних суб'єктів, що забезпечують цілеспрямований розвиток законодавчого процесу з метою перетворення законопроєкту на закон.

Розгляд законопроєктів Верховною Радою України здійснюється за процедурою трьох читань: перше читання – обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроєкту та прийняття його за основу; друге читання – постатейне обговорення і прийняття законопроєкту в другому читанні; третє читання – прийняття законопроєкту, який потребує доопрацювання та узгодження, в цілому.

Нормотворча техніка – спосіб вироблення юридичних норм, що формулюються в нормативно-правових актах, підпорядковується необхідності втілення у сукупності цих норм дійсного змісту

юридичного закону як деякої нормативної цілісності, спрямованої на встановлення єдиного правопорядку в суспільстві. Таке цільове визначення нормотворчої техніки передбачає, що юридичний закон як нормативний спосіб закріплення правил поведінки, реалізується у нормативно-правових актах.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Внесення та відкликання законопроектів.
2. Розгляд законопроектів у першому, другому й третьому читанні.
3. Підготовка прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України.
4. Повторний розгляд ВРУ законів, повернених Президентом України.
5. Опублікування, зберігання законів, постанов та інших актів, прийнятих ВРУ.
6. Розгляд ВРУ питань за спеціальними процедурами.

Завдання

1. Підготуйте термінологічний словник за темою.
2. Складіть процедуру прийняття законів України відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України».
3. Які офіційні засоби публікації законів України? Яким нормативно-правовим актом це визначено?
4. Правила набрання чинності законами України відповідно до Конституції України.
5. Користуючись рекомендованою літературою, схарактеризувати ознаки концепції нормативно-правового акта.
6. Підготуйте есе на тему: «Правова експертиза проєктів нормативно-правових актів».

Заняття 4. Нормотворчість Президента України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування.

Основні терміни та поняття: законодавче регулювання нормотворчої діяльності Президента України, нормотворча компетенція, головний розробник, розробник та зацікавлені органи, аналіз та розрахунки, опрацювання на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу

(acquis EC), опрацювання на відповідність європейським стандартам у сфері дотримання прав людини, цифрова експертиза, антикорупційна експертиза, публічні консультації, правова експертиза.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Для реалізації мети нормотворчої діяльності Президента України, статусу і усіх повноважень Президента України, її владного характеру, встановленої загальнообов'язковості актів, що приймаються Президентом України нормотворча діяльність Президента України має здійснюється не тільки з застосуванням відповідних засобів контролю за цією діяльністю, але й супроводжується контролем за конституційністю і законністю актів, що приймаються Президентом України.

Важливим є дотримання внутрішньої процедури підготовки і проходження правових актів Президента України, тобто відповідна правова процесуальна форма. Тому, крім вивчення конституційних норм щодо нормотворчих повноважень Президента України, варто ознайомитися з Указом Президента України «Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України» (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 273/2008 (273/2008) від 27.03.2008).

Нормотворчість органів виконавчої можна вважати самостійним видом державного нормотворення, результатом якого є прийняття нормативно-правового акта правотворчим органом виконавчої гілки влади.

З метою підготовки до заняття доцільно вивчити процедуру підготовки проектів актів Кабінету Міністрів та ознайомитися з порядком законопроектної діяльності згідно з Регламентом Кабінету Міністрів України, затвердженим постановою КМУ від 18.07.2007 № 950, із наступними змінами (для проектів законів, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України). Крім того, вивчіть Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджені постановою КМУ від 06.09.2005 № 870, а також Порядок подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2005 № 34/5 (для проектів наказів Уповноваженого).

Нормотворча компетенція колегіального, вищого органу виконавчої влади – це сукупність предметів відання (сфера суспільних

відносин), які у межах своїх повноважень мають право врегулювати цей орган виконавчої влади шляхом видання (прийняття, зміни, скасування) нормативно-правових актів.

Видання нормативно-правових актів виконавчими органами регулюється сукупністю законів та підзаконних актів, які можна назвати правовими засадами нормотворчої діяльності (нормотворчої компетенції) органів виконавчої влади.

Зауважмо, що нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України (з точки зору цільового його розуміння) є способом здійснення державної виконавчої влади, який через встановлення, зміну або припинення дії правових норм сприяє виконанню функцій, покладених на український Уряд. Водночас це письмовий документ, прийнятий вищим 80 колегіальним органом державної виконавчої влади держави в межах повноважень, наданих Конституцією та законами України, у визначеному порядку, який встановлює, змінює або припиняє дію правових норм і покликаний регулювати суспільні відносини.

Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі та повинні відповідати їй, що закріплюється статтею 8 Конституції України. Згідно з положеннями статті 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Конституції й законів України, актів Президента України.

Підзаконність нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України урядових актів в Україні впливає зі змісту статей 6, 8, 19, 58, 92, 106, 113, 118 105 та Перехідних положень Конституції України. Відповідно до статті 50 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України приймаються на основі та на виконання законів України.

Зважаючи на вищевикладене та, оскільки, Кабінет Міністрів України видає постанови та розпорядження, які є обов'язковими до виконання, виключно у межах своєї компетенції, очевидним є те, що акти Кабінету Міністрів України повинні прийматися у відповідності та на виконання Конституції й законів України, актів Президента України. У системі нормативно-правових актів України вони посідають нижчий щабель у порівнянні з нормативно-правовими актами Парламенту та мають меншу юридичну силу.

Нормативно-правові акти Уряду класифікуються за юридичною силою. Їх можна поділити на: акти, прийняті в межах власних повноважень; акти делегованої правотворчості та квазі-урядові акти. На

підставі аналізу класифікацій нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, що містяться у науковій літературі було виявлено низку порушень вимог правотворчої техніки, особливо, щодо обрання правильної форми акта, а також запропоновано шляхи подолання такої ситуації.

Під час опрацювання теми зверніть увагу на те, що нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України повинні відповідати змістовим та формальним теоретико-технічним вимогам. Перші відображаються у принципах формування змісту (суті) правових приписів, а другі – правилах словесного формулювання і системного поєднання у тексті такого акта.

Нормотворчий процес місцевого самоврядування охоплює комплекс послідовних організаційних та юридико-технічних дій щодо прийняття, зміни та скасування нормативно-правового акта місцевого самоврядування.

Під час вивчення даної теми варто звернути увагу на те, що зміст нормотворчої техніки – це різні за характером і формою вираження правила виконання юридичної роботи.

Загальні правила нормотворчої техніки:

1. Змістовні правила допомагають співвіднести виконання юридичних дій з реальними обставинами: місце суспільних відносин у сфері правового регулювання, однорідність правового регулювання, правильний вибір галузі права, вибір правової форми, забезпечення відповідності правових документів принципам і нормам міжнародного права.

2. Правила логіки: однакове розуміння термінів, узгодженість різних правових документів (частин), відсутність розбіжностей між правовими документами (частинами), послідовність розумових операцій, використовуваних при побудові нормативно-правових актів, переконливість правових документів.

3. Структурні правила забезпечують повний систематизований виклад необхідної для правового документа інформації та її ефективне засвоєння. Структура правового документа – це його побудова.

4. Мовні правила: ясність, точність правового документа, доступність нормативно-правових актів, стислість, відсутність пафосності та декларативності правового документа, офіційність стилю. Мова правових документів – це мова державної влади, а тому їй притаманний владний та офіційний характер.

5. Формальні (реквізитні) правила необхідні для ідентифікації правового документа і його обліку з метою прийняття до обов'язкового виконання, відображають офіційний характер.

6. Процедурні правила: законність процедури, раціональність, обґрунтованість зміни процедури, плановість, облік та узгодження інтересів адресатів нормативно-правового акта, логічна послідовність виконання дій, що становлять процедуру, застосування санкцій за порушення процедур.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Нормотворчість: поняття, види, функції.
2. Стадії та принципи нормотворчості.
3. Нормотворчість Президента України.
4. Підготовка проєктів актів Кабінету Міністрів України.
5. Нормотворчість органів місцевого самоврядування.
6. Нормотворча техніка.

Завдання

1. Підготуйте термінологічний словник за темою.
2. Складіть схему процедури прийняття, оприлюднення та набрання чинності нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України відповідно до Закону України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України».
3. Визначіть, які теоретико-технологічні правила повинні бути дотримані на основних стадіях створення нормативно-правових актів КМУ.
4. Схарактеризуйте основні стадії створення нормативно-правових актів КМУ.
5. Користуючись рекомендованою літературою, здійсніть класифікацію нормативно-правових актів КМУ за різними критеріями.

Заняття 5. Правовий моніторинг якості та ефективності законів та підзаконних нормативно-правових актів

Основні терміни та поняття: види та функції правового моніторингу, об'єкти та предмет правового моніторингу, суб'єкти правового моніторингу, концепція правового моніторингу, техніка

правового моніторингу, технологічний алгоритм правового моніторингу.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Починаючи вивчення теми, слід виходити із того, що правовий моніторинг є: по-перше, дієвим способом контролю за якістю НПА; по-друге, формою оцінювання ефективності правового регулювання; по-третє, каналом зворотного зв'язку між НПА та результатами їх дії; по-четверте, інструментом вироблення обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства й правозастосовної практики, підвищення їх якості та ефективності правової системи в цілому.

Моніторинг у сфері права мотивований не просто зображенням процесу, а розрахунком на отримання результату. На відміну від статистики та соціологічних опитувань, моніторинг спрямований на виявлення нових можливостей, забезпечення необхідних умов і стратегій їх реалізації.

Моніторинг застосовується як один із методів правового контролю (нагляду), а також як його технологія. Таким чином, в умовах осучаснення правової системи правовий моніторинг є ефективною технологією пізнавальної практики та дослідної науки.

При вивченні теми варто звернути увагу на те, що дія правового моніторингу спрямована на організацію дослідного процесу у сфері права й відстеження його динаміки, результатом чого є знання. Згідно з сучасними трактуваннями, правовий моніторинг як метод пізнання є рушійною силою пізнавальної діяльності.

У теоретичному аспекті, моніторинг допомагає окреслити ідентичний спосіб сучасного когнітивного процесу. Слід зазначити, що сферою дії моніторингу є як наука, так і соціальний досвід. У складі системних і глобальних досліджень моніторинг здійснює складні пізнавальні у своїй основі функції. У соціальному плані правовий моніторинг розглядається як методологія реалізації та здійснення контролю за динамікою створення НПА та їх реалізації.

Опрацьовуючи тему, потрібно засвоїти, що до системної методології наукового вивчення правового моніторингу належать методи: загальні логічні (індукція, синтез, аналогія, аналіз та ін.); узагальнення (порівняльно-правовий, статистичний аналіз, моделювання тощо); збирання емпіричної інформації (моніторинг, спостереження, анкетування, тести тощо); системного дослідження (системноструктурний підхід, сходження від абстрактного до

конкретного). Заходи, спрямовані на вдосконалення методології дослідження правового моніторингу та впровадження технічних засобів, істотним чином позначаються на якості отримуваних даних і, тим самим, якості та точності правових прогнозів. Такі міри суттєві для вдосконалення нормативно-правового масиву.

Головною метою правового моніторингу є підвищити ефективність правотворчої діяльності та функціонування механізму правового регулювання. За допомогою правового моніторингу можна більш вичерпно планувати основні напрями правотворчої роботи, розпізнавати обсяг суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Сутність правового моніторингу в механізмі правового регулювання осмислюється з урахуванням його телеологічного аспекту: забезпечення здійснення правового регулювання суспільних відносин, функціонування правової матерії.

Правовий моніторинг випереджує створення концепції та проекту НПА, забезпечуючи створення якісного «нормативного продукту», здатного здійснювати ефективний регулятивний вплив на суспільні відносини.

Зауважте, що належна реалізація потенціалу правового моніторингу можлива лише за умови його нормативного закріплення й регламентації. Потребує вирішення організаційно-юридичний, фінансовий, кадровий і технічний комплекс питань. Доцільно започаткувати загальні, цільові та тематичні урядові програми, щоб моніторити правовий простір і правозастосовну практику. Правовому моніторингу необхідно надати позицію обов'язкової функції в усіх державних і муніципальних структурах у тій формі, яка погоджується з їх статусом та компетенцією.

На часі створення ефективної спеціальної системи правового моніторингу, як от «Центр моніторингу права Верховної Ради України» з представництвом учених, фахівців, експертів, депутатів і наявністю відповідних структур у регіонах. Належить модернізувати та вдосконалити інформаційні ресурси правового моніторингу та законодавчо визнати правовий моніторинг однією зі стадій нормотворчого процесу. Верховній Раді України доцільно було б ініціювати розробку та прийняття Закону України «Про правовий моніторинг», щоб запровадити даний інститут у правотворчу діяльність та підсилити рівень відповідальності суб'єктів законопроекткування.

Моніторингове оцінювання НПА означає, по-перше, розумні припущення та гіпотези щодо потенційних або реальних

причиннонаслідкових зв'язків між нормами права та спостережуваними поглядами й відносинами, поведінкою та ситуаціями. По-друге, оцінювання НПА означає перевірку обґрунтованості припущень через використання всього відповідного досвіду, інформації та знань, доступних на даний момент, або тих, які можуть бути отримані вряди-годи з додатком адекватних зусиль.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Правовий моніторинг як інститут саморегуляції правової системи.
2. Методика аналізу якості та ефективності нормативно-правових актів.
3. Критерії якості та ефективності нормативно-правових актів.
4. Моніторингова система показників оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів.

Теми презентацій, рефератів, доповідей, повідомлень, есе:

1. Засади, методи та етапи здійснення моніторингової експертизи нормативно-правових актів.
2. Моніторингова експертиза концепцій нормативно-правових актів. Моніторингова експертиза проєктів нормативно-правових актів. Моніторингова експертиза нормативно-правових актів на наявність корупційних чинників.
3. Моніторингове спостереження, аналіз, синтез та оцінювання соціологічної інформації.
4. Моніторингове прогнозування розвитку законодавства та ефективності його застосування.
5. Моніторинг відповідності нормативно-правових актів чинному законодавству України, державним програмам, стратегіям.
6. Моніторинг реалізації норм права та фінансового забезпечення.
7. Моніторинг результативності прийняття нормативно-правових актів.

Заняття 6. Техніка тлумачення норм права та подолання колізій і прогалин у законодавстві

***Основні терміни та поняття:** тлумачення норм права, мета тлумачення, з'ясування, роз'яснення, предмет тлумачення, об'єкт тлумачення, об'єктивні аспекти тлумачення права, суб'єктивні аспекти тлумачення права.*

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Для з'ясування особливостей техніки тлумачення норм права насамперед важливо розглянути підходи до розуміння тлумачення, які існують у юридичній науці. Перший підхід полягає у тлумаченні букви закону, це так званий статичний підхід. Мова йде про тлумачення, яке відштовхується від самого тексту закону. Другий підхід передбачає тлумачення на підставі духу закону, і являє собою динамічний підхід. Він зобов'язує тлумача враховувати соціальні явища, що з'явилися після прийняття закону. Девіз тлумача в такому випадку: «Закон не догма, а інструкція до дії». Третій підхід є комплексним і побудований на одночасному пізнанні в процесі тлумачення і букви, і духу закону. Саме цей підхід зараз взято на озброєння практично у всіх країнах романо-германської сім'ї права.

Термін «тлумачення» має латинське походження (*interpretatio*). У широкому значенні тлумачення визначають як пізнавальний процес, спрямований на розуміння та пояснення явищ природи або суспільного буття.

Тлумачення – багатозначний термін. З одного боку, це певний процес мислення, пізнання, спрямований на з'ясування явищ і об'єктів та результат цього процесу. З іншого – це пояснення результату з'ясування, яке має вияв у сукупності висловлювань мови, які надають указаним явищам і об'єктам певного значення.

Тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності.

Тлумачення права є однією з найбільш давніх і традиційних проблем юридичної науки. Її значущість в умовах здійснення правової реформи й формування правової держави в нашій країні не зменшується, а, навпаки, набуває особливого значення. Розкриття творчих можливостей особи в епоху побудови демократичних форм і

методів діяльності державного апарату розширює спектр можливостей тлумачення права в механізмі правового регулювання, робить його достатньо «точним» та універсальним інструментом забезпечення високого рівня правової культури та легальності поведінки усіх суб'єктів права.

Існує думка, що тлумачення правових норм вживається у трьох різних, але пов'язаних між собою значеннях: з'ясування, роз'яснення та інтерпретація. З'ясування правових норм можна визначити як внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права, та результат цього процесу, а роз'яснення правових норм – це діяльність суб'єкта тлумачення, що має зовнішній прояв і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми, а також результат цієї діяльності.

Співвідношення з'ясування та роз'яснення має встановлюватись за цільовим призначенням тлумачення правових норм. У процесі тлумачення норми права з метою розуміння її змісту з'ясування виступає як самостійний процес пізнання. Коли ж ставиться мета роз'яснити зміст правової норми, з'ясування і роз'яснення становлять єдиний процес, спрямований на доведення змісту норми до третіх осіб. Під інтерпретацією розуміють визначення співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. Це не зовсім правильна точка зору. По-перше, термін «інтерпретація» значно ширший, ніж класифікація результатів тлумачення за обсягом. По-друге, тут правильніше говорити про результати, до яких приходять суб'єкт тлумачення після з'ясування змісту норми права.

Отже, тлумачення норм права складається з двох частин: з'ясування і його результату та роз'яснення.

З'ясування норм права можна визначити як внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права, та результат цього процесу.

Для розкриття сутності тлумачення насамперед з'ясуємо, що мається на увазі під змістом норми права. Взагалі, під словом «зміст» розуміють саме внутрішній зміст, значення будь-чого, що досягається розумом. Зміст норми права – це її внутрішній зміст, який розкривається шляхом тлумачення і відрізняється від зовнішнього виразу тим, що має вольовий характер. Тобто під змістом норми права розуміють волю законодавця, матеріалізовану в нормі права.

З'ясування норм права можна розглядати у двох аспектах. По-перше, це внутрішній процес мислення, який здійснюється суб'єктом за допомогою певних способів тлумачення і спрямований на пізнання та розкриття дійсної волі законодавця, вираженої в нормі права. По-друге, це певний результат з'ясування, до якого приходять суб'єкт тлумачення в процесі пізнання змісту норми права.

Роз'яснення норм права – це діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми, та результат цієї діяльності. Роз'яснення здійснюється у тих випадках, коли в результаті з'ясування норми права та отриманні його результату суб'єкт тлумачення вважає за потрібне дати детальніше розгорнуте пояснення змісту цієї норми для її правильного й однакового розуміння іншими особами.

Роз'яснення норм права, як і з'ясування, можна розглядати в двох аспектах. По-перше, як інтелектуально-вольовий процес, спрямований на роз'яснення дійсного змісту норми права третім особам. По-друге, як результат процесу роз'яснення норм права, який виявляється в акті роз'яснення. При цьому під терміном «акт» розуміють не тільки певний письмовий документ, а й усні пояснення змісту норми права.

Для розкриття сутності тлумачення, крім його складених частин, потрібно визначити об'єкт і предмет тлумачення.

Об'єктом тлумачення виступає воля законодавця, виражена в тексті норми права. В юридичній науці існують різні думки щодо визначення об'єкта тлумачення норм права. Прихильники так званої суб'єктивної теорії тлумачення вважають, що при тлумаченні норм права повинна встановлюватися лише історична «воля законодавця», яка є незмінною, і завдання суб'єкта тлумачення – встановити цю волю. Інші вчені підтримують об'єктивну теорію тлумачення, суть якої зводиться до того, що прийнята норма права незалежна від законодавця, і тому при тлумаченні треба встановлювати «волю закону», яка може змінюватись мірою розвитку економічного базису та суспільних відносин.

Вказані теорії мають певні недоліки й недостатньо точно відбивають сутність тлумачення. Дійсно, «воля законодавця» у відриві від норми права, в якій вона матеріалізована, не може бути об'єктом тлумачення, тому що його завдання – встановити зміст того, що законодавець фактично вклав у норму права, а не те, що він при цьому розумів або бажав виразити. Думки законодавця, якщо їх відірвати від об'єктивованого результату – норми права, можуть мати невизначений

зміст і призвести до довільного його тлумачення та, як наслідок, порушення законності. «Воля закону» також не може виступати об'єктом тлумачення, тому що поза волею законодавця вона не існує. За кожною нормою права завжди потрібно бачити відповідні вимоги законодавця як представника певних соціальних сил, які зумовлюють його волю. Тлумачення «волі закону» може призвести до довільного тлумачення, пристосування норми права до фактичних умов життя, відходу від її дійсного змісту і, як наслідок, порушення законності. Існування вказаних теорій походить із соціально-політичної сфери буття права і гносеологічної природи тлумачення, яке має об'єктивний і суб'єктивний характер.

Предметом тлумачення виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних із нею правових та не правових джерел. Норма права характеризує об'єктивність права. По-перше, тому що його зміст зумовлений економічними відносинами, суспільним буттям. По-друге, норми права об'єктивні щодо індивідуальної свідомості, а також науки та інших форм суспільної свідомості. В цьому розумінні вони є об'єктивною реальністю, в тому числі для суб'єкта тлумачення. Праву необхідна така якість, як об'єктивно-реальний чинник суспільного життя, інакше воно не здійснювало б функції регулятора суспільних відносин, бо не могло б бути сприйняте суб'єктами суспільних відносин.

Для повного розкриття сутності тлумачення норм права треба вказати, що воно має й суб'єктивний характер, який зумовлений такими причинами. По-перше, тлумачення здійснюється певними суб'єктами, які є носіями різноманітних особистих якостей. Сюди можна віднести розумові здібності, рівень індивідуальної правосвідомості та моральної чистоти, обсяг практичного досвіду, особисті ціннісні орієнтації тощо. Суб'єкт тлумачення може належати до певної соціальної групи та виступати носієм її ідеології та інтересів. По-друге, результат тлумачення права виступає ідеальним відображенням норми у свідомості суб'єкта тлумачення.

Отже, результат тлумачення виявляється у таких суб'єктивних формах мислення, як поняття і судження. Сам процес тлумачення норм права також відбувається в ідеальних формах мислення: поняттях, судженнях, розумових висновках. По-третє, суб'єктивний характер тлумачення норм права зумовлений тим, що об'єкт тлумачення відбивається у свідомості різних суб'єктів за різних соціальних умов і з різною повнотою та глибиною проникнення в зміст норм права. Це

залежить не лише від індивідуальних здібностей суб'єкта тлумачення, а й від мети тлумачення, що походить з особливостей конкретного факту, до якого застосовується норма права.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Сутність юридичного тлумачення.
2. Предмет, об'єкт, завдання юридичного тлумачення.
3. З'ясування та роз'яснення як складові частини процесу тлумачення, їхнє співвідношення.
4. Цільове призначення тлумачення норм права.
5. Об'єктивні та суб'єктивні аспекти тлумачення норм права.

Теми презентацій, рефератів, доповідей, повідомлень, есе:

1. Розуміння методу в тлумаченні норм права.
2. Прийоми тлумачення у юриспруденції.
3. Особливості техніки тлумачення норм права.
4. Статика і динаміка тлумачення норм права.
5. Критерії адекватності результату тлумачення.
6. Юридична стилістика у тлумаченні норм права.
7. Юридичний аналіз як спосіб тлумачення норм права.
8. Тлумачення як спосіб впливу права на суспільні відносини.
9. Тлумачення як інтелектуальна складова реалізації права.
10. Суб'єктивізм тлумачення норм права.

РЕКОМЕНДОВАНА ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РЕФЕРАТІВ ТА ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Змістовий модуль I. Загальнотеоретичні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні.

Тема 1. Концептуальні засади законотворчості в Україні.

1. Предмет і зміст теорії законотворення.
2. Правове регулювання законотворчості та нормотворчого процесу.
3. Органи Верховної Ради України як учасники законодавчого процесу.
4. Наукове забезпечення законотворчості та нормотворчого процесу в Україні.
5. Використання досвіду законотворення демократичних країн Європи і світу у законотворчому процесі в Україні.
6. Фактори, що сприяють забезпеченню системності, цілесюгання, стабільності та демократичності законотворчого процесу.
7. Зарубіжний досвід щодо забезпечення процесу законотворчості та нормотворчого процесу.
8. Вдосконалення законотворчості та нормотворчого процесу в Україні.
9. Кваліфікація та правова культура законопроектувальників як важливий чинник ефективності законопроектування.
10. Нормопроектна діяльність: вимоги забезпечення якості та ефективності законів.

Тема 2. Нормотворчий процес в Україні. Поняття, функції, принципи та види нормотворчості.

1. Нормотворчий процес: проблеми й перспективи.
2. Суб'єкти нормотворчої діяльності.
3. Поняття принципів нормотворчості.
4. Класифікація принципів нормотворчості.
5. Характеристика системоутворюючих принципів нормотворчості.
6. Відомча нормотворчість в Україні.
7. Особливості організації нормотворчого процесу в органах місцевого самоврядування.

8. Поняття, принципи та характерні особливості локальної нормотворчості.
9. Поняття локальних нормативних актів: їх види, форми, зміст.
10. Судова нормотворчість.

Змістовий модуль II. Прикладні аспекти законотворчості та нормотворчого процесу в Україні.

Тема 3. Законодавча процедура Верховної Ради України.

1. Оформлення законопроектів, проектів інших актів та супровідні документи до законопроекту, проекту іншого акта.
2. Реєстрація законопроектів, проектів інших актів.
3. Попередній розгляд законопроектів у комітетах Верховної Ради України.
4. Повернення законопроекту, проекту іншого акта суб'єкту права законодавчої ініціативи.
5. Включення законопроектів до порядку денного сесії Верховної Ради України.
6. Надання законопроектів народним депутатам.
7. Альтернативні законопроекти.
8. Особливості розгляду законопроектів, визначених як невідкладні. Відкликання законопроектів.
9. Експертиза законопроектів.
10. Громадське обговорення законопроекту.

Тема 4. Нормотворчість Президента України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування.

1. Правова процесуальна форма нормотворчої діяльності Президента України.
2. Акти Кабінету Міністрів. Постанови. Розпорядження.
3. Внесення проектів актів Кабінету Міністрів.
4. Опрацювання проектів актів Кабінету Міністрів у Секретаріаті Кабінету Міністрів.
5. Розгляд проектів актів Кабінету Міністрів.
6. Здійснення повноважень Кабінету Міністрів у відносинах з органами виконавчої влади.
7. Поняття і призначення відомчої нормотворчості.
8. Загальна характеристика поняття та видів нормативно-правових актів відомчої нормотворчості.

9. Підзаконність відомчої нормотворчості.
10. Ефективність норм права у відомчій нормотворчості.

Тема 5. Правовий моніторинг якості та ефективності законів та підзаконних нормативно-правових актів.

1. Етапи правового моніторингу.
2. Органи державної влади, які проводять аналіз даних спостереження за реалізацією нормативно-правових актів.
3. Аналіз даних спостереження за реалізацією нормативно-правових актів.
4. Оцінювання результативності норм права, вироблення заходів щодо її підвищення.
5. Моніторингове оцінювання об'єктивної необхідності та соціальної значущості правового регулювання суспільних відносин.
6. Вплив мотивації суб'єктів правовідносин на ефективність реалізації нормативно-правових актів.
7. Погодження правозастосовної практики з вимогами нормативно-правових актів і (або) прийнятими на його розвиток іншими нормативно-правовими актами.
8. Моніторинг недоліків правового регулювання: юридичні колізії, дублювання правового регулювання суспільних відносин.
9. Прийняття рішення про необхідність регулювання правовідносин і ухвалення рішення про підготовку внесення змін у нормативно-правові акти.
10. Моніторингове оцінювання розробки концепцій нормативно-правових актів.

Тема 6. Техніка тлумачення норм права та подолання колізій і прогалин у законодавстві.

1. Теоретичні підходи до поняття «тлумачення норм права».
2. Принципи тлумачення та їх співвідношення з принципами права.
3. Правотлумачна діяльність судів загальної юрисдикції.
4. Тлумачення норм права Конституційним Судом України.
5. Тлумачення норм права як стадія правозастосування та його функції.
6. Реалізація цілей юридичного тлумачення.
7. Конформне (компромісне) тлумачення норм права.

8. Особливості правотлумачної діяльності Верховного Суду у судовій практиці.

9. Тлумачення права і праворозуміння в їхніх взаємозв'язку та взаємозалежності.

10. Герменевтика при здійсненні інтерпретаційної діяльності у правовій сфері.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття й основні риси законотворчості.
2. Законодавство: три підходи до його розуміння.
3. Законодавчий процес і його особливості.
4. Законодавча техніка.
5. Вимоги до законодавства (критерії якості законодавства).
6. Помилки у законотворчості.
7. Поняття і сутність нормотворчого процесу.
8. Особливості правового регулювання нормотворчої діяльності.
9. Нормотворчий процес в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування.
10. Суб'єкти нормотворення та основні стадії нормотворчого процесу.
11. Порядок набрання чинності актами суб'єктів нормотворчості.
12. Внесення та відкликання законопроектів.
13. Розгляд законопроектів у першому, другому й третьому читанні.
14. Підготовка прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України.
15. Повторний розгляд ВРУ законів, повернених Президентом України.
16. Опублікування, зберігання законів, постанов та інших актів, прийнятих ВРУ.
17. Розгляд ВРУ питань за спеціальними процедурами.
18. Нормотворчість: поняття, види, функції.
19. Стадії та принципи нормотворчості.
20. Підготовка проектів актів Кабінету Міністрів України.
21. Нормотворчість органів місцевого самоврядування.
22. Нормотворча техніка.
23. Правовий моніторинг як інститут саморегуляції правової системи.
24. Методика аналізу якості та ефективності нормативно-правових актів.
25. Критерії якості та ефективності нормативно-правових актів.

26. Моніторингова система показників оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів.
27. Сутність юридичного тлумачення.
28. Предмет, об'єкт, завдання юридичного тлумачення.
29. З'ясування та роз'яснення як складові частини процесу тлумачення, їхнє співвідношення.
30. Цільове призначення тлумачення норм права.
31. Об'єктивні та суб'єктивні аспекти тлумачення норм права.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів: навч. посіб. Київ: Фонд «Європа XXI», 2007. 256 с.
2. Бержерон Р. Правила нормопроектування. Оттава: М-ство юстиції Канади, 1999. 60 с. URL: apitu.org.ua/system/files/bergeron.doc 66.
3. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: автореф. дис ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Х., 2004. 20 с.
4. Биля-Сабадаш І. О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів. Форум права. 2009. № 1. С. 35–42. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_1_8.pdf
5. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні / О. В. Богачова, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко. К. : Реферат. 2006. 424 с.
6. Верховенство права. Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) / пер. на укр. С. Головатий. Право України. 2011. №10. С. 168–184.
7. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Нац. акад. правових наук України. Серія І: Дослідження та реферати / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів: СПОЛОМ, 2013. Вип. 27. 252 с.
8. Дзейко Ж. О. Проблеми формулювання правил і засобів законодавчої техніки в Регламенті Верховної Ради України та шляхи їх вирішення. *Держава і право*. 2006. № 34. С. 24–28.
9. Дзейко Ж. О. Структура закону. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. № 4. С. 9–18.
10. Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2008. 16 с.
11. Заболотна Н. Я. Вимоги до техніки творення нормативно-правових договорів: загальна характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Збірник наукових праць. Львів, 2016. № 837. С. 192–197.

12. Завгородній В. А. Вплив практики європейського суду з прав людини на правоінтерпретаційну діяльність в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 11–16.

13. Загальна теорія права: підруч. / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

14. Загальна теорія права: підруч. / О. В. Петришин та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.

15. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

16. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: Академічний курс. Підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 253 с.

17. Занковский С. С. О методологии в диссертационных исследованиях. *Предпринимательское право*. № 2. 2011. С. 2–5.

18. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. Ч.1. М.: Книга по Требованию, 2012. 320 с.

19. Иеринг Р. Юридическая техника. М.: Статут, 2008. 231 с.

20. Камінська І. В. Доктрина методів тлумачення норм права, сформована у практиці Суду ЄС. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 51–64. DOI: 10.21564/2414-990X.154.238535

21. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.

22. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право, 2018. 528 с.

23. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 488 с.

24. Косович В. М. Правотворчі помилки – як наслідок помилок у правотворчій техніці. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XV регіональної наук.-практ. конф. (м. Львів, 4–5 лютого 2009 р.); Юрид. факультет Львів. нац. університету ім. І. Франка. Львів, 2009. С. 14–17.

25. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: моногр. Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2015. 568 с.

26. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франківськ: ІФУП, 2017. 20 с.

27. Кувітанова Ю. І. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 285 с.

28. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К.: «Дрім Арт», 2013. 224 с.

29. Лаврусь С. Ю. Реализация принципов права в юридической практике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12 00.01. Волгоград, 2005. 30 с.

30. Лановенко К. С. Тлумачення та конкретизація оцінних понять в кримінальному законодавстві: сутність та розмежування понять. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. №1. С. 1–6.

31. Лахмостова А. І. Структурні особливості англійських та німецьких складних термінів та їх переклад (на матеріалі текстів юридичної тематики). Дніпро, 2018. 69 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/168412244.pdf>

32. Лейба О. А. Полісемія як дефект кримінального процесуального законодавства. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 213–222.

33. Лозинська І. В. Правовий закон і стандарти правотворчості правової держави. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. №1. 2011. С. 37–46.

34. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «Вид-во права людини», 2015. 280 с.

35. Навчально-методичний посібник для практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Нормопроектувальна техніка та державна реєстрація нормативно-правових актів» (освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр», спеціальність 8.03040101 «Правознавство») / уклад.: С. Г. Серьогіна, П. М. Любченко, І. І. Бодрова та ін. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013 35 с.

36. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення : моногр. / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін. К.: НАДУ, 2011. 344 с.

37. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення прав. актів для суддів, що проходять підвищ. кваліфікації і канд. на посади суддів, що проходять спеціальну

підготовку / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін.; за ред.: В. Г. Ротань. Х.: Право, 2013. 752 с.
URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Samsin_Ihor/Novitnie_vchennia_pro_tlumachennia_gravovuykh_aktiv/

38. Олійник О. Способи розв'язання та подолання колізій у кримінальному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. №1(116). С. 40–44.

39. Онищук І. І. До проблеми співвідношення норми права та статті закону. Правове регулювання суспільства та проблеми теорії держави і права: матер. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, листопад-грудень 2012 р.). Івано-Франківськ: Лабор. акад. дослідж. прав. регул. та юрид. техніки, 2012. С. 8–10.

40. Онищук І. І. Логічна схема письмового викладу законодавчого акта. *Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Кривий Ріг, 9 лист. 2018 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. С. 281–283.

41. Онищук І. І. Правова цифровізація як інтегральний метод формалізації права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. №6. С. 41–50. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.06.05>

42. Онищук І. І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ – Дрогобич: Коло, 2017. 512 с.

43. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01; Національна академія внутрішніх справ. К., 2018. 553 с.

44. Онищук І. І. Принцип юридичної визначеності (legal certainty) у рішеннях Конституційного Суду України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. №5. С. 60–67. DOI: <https://doi.org/10.32886/10.32886/instzak.2021.05.07>

45. Онищук І. І. Співвідношення норм міжнародного права і біомедичної етики як систем регулювання суспільних відносин. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. №2. С. 66–73. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.02.07>

46. Онищук І. І. Термінологія нормативно-правового акта. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 25–29.

47. Онищук І. І. Техніка документального вираження змісту нормативно-правового акта. *Університетські наукові записки*

Хмельницького університету управління та права. Хмельницький, 2011. С. 63–66.

48. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. 2-ге вид., стер. Харків: Право, 2019. 226 с.

49. Онищук І. І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 87–94.

50. Онищук І. І., Бойко Г. І. Логіка юридичного конструювання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2015. №11. С. 38–44.

51. Осипов М. Ю. Колізії в праві і причини їх виникнення.

52. П'ятецька О. В. Синонімія української законодавчої лексики: функціонально-стилістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. №38. Т. 3. С. 142–145.

53. Проблеми тлумачення правових норм: посібник / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.

54. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 1. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=31>

55. Риндюк В. І. Правотворчість як вид юридичної діяльності: праксеологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 4 (44), 2019. С. 137–142.

56. Тацій В. Я. Стабільність та динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 6–13.

57. Тертишник В. М. Системність, логіка і мова закону. *Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування: тези доп. та повід. учасників наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 листопада 2016 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака*. Харків: Право, 2016. С. 47–50.

58. Ус Г. Г. Українська термінологія сімейного права: генеза і структурно-системна організація: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Х., 2019. 20 с.

59. Ус Г. Г. Українська термінологія сімейного права: генеза і структурно-системна організація: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2019. 235 с.

60. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка нормотворення у контексті доктринальних поглядів. *Право України: науково-практичне фахове видання*. 2021. № 12. С. 146–158.

61. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. ІваноФранківськ, 2013. 496 с.

62. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: питання доктрини. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. *Правова доктрина України у 5-ти т.*; ред. О. В. Петришина. Харків, 2013. С. 638–691.

63. Barack-Erez Daphne. The doctrine of legitimate expectations and the distinction between thereliance and expectation interests. *European Public Law*. 2005. Vol. 11 (4). URL: <http://www.tau.ac.il/law/barakerez/articals/legitimate.pdf>.

64. Barker S., Anderson E. Cinderella at the Ball: Legislative Intent in Canadian Courts. *Canadian parliamentary review*. Summer 2015. P. 15–21.

65. Bix B. H. Legal Interpretation and the Philosophy of Language. Edited by Lawrence M. Solan and Peter M. Tiersma. *Oxford Handbook of Language and Law*. 2012. P. 145–155. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0011

66. Bjorge E. The Evolutionary Interpretation of Treaties. Published to Oxford Scholarship Online. 2014. 106 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198716143.001.0001

67. Black's Law Dictionary. Eighth edition / editor in Chief B. A. Garner. St.Paul: Thomson-West, 2007. 1810 p.

68. Bomhoff J. Balancing Constitutional Rights: The Origins and Meanings of Postwar Legal Discourse. *Cambridge University Press*. 2013. P. 72–137.

69. Book Review. Hidden Meanings: Evolutionary Interpretation Between Norm Application and Progressive Development. *Journal of International Economic Law*. 2021. №24. P. 203–219. DOI:10.1093/jiel/jgaa035

70. Breyer S. On the uses of legislative history in interpreting statutes. *South California Law Review*. 1992. Vol. 65. P. 845–859.

71. Bydlynski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. Wien; New York: Springer, 1991. 671 s.

72. Chesterman S. An International Rule of Law? *The American Journal of Comparative Law*. 2008. Vol. 56. No. 2. Pp. 331–361.
73. Cross R., Bell J., Engle G. Statutory interpretation. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2006. 211 p.
74. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the. Indianapolis: Liberty Classics, 1982. 436 p.
75. Endicott T. A. O. The Impossibility of the Rule of Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1999. Vol. 19. P. 1–18.
76. Eskridge W. N. Jr. The New Textualism. *UCLA Law Review*. 1990. Vol. 37. pp. 621–691.
77. Fleischer H. European Legal Methodology: Current Position and Future Perspectives – Europäische Methodenlehre: Stand und Perspektiven. *Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. 2011. Vol. 75. Num. 4. S. 700, 705.
78. Fuller Lon. Legal fictions. Stanford University Press. 1967. 142 p.
79. Gadamer H. G., Vérité et méthode: Les grandes lignes d'une herméneutique philosophique. Transl. P. Fruchon, J. Grondin and G. Merlio. Paris: Ed. du Seuil, 1996. 533 p.
80. Gianformaggio L. Lógica y argumentación en la interpretación jurídica o tomar a los juristas intérpretes en serio [Logica e argomentazione nell'interpretazione giuridica ovvero i giuristi interpreti presi sul serio]. *Doxa. Cuadernos de filosofía del Derecho*. 1987. №4. P. 87–108.
81. Grabert A. Dynamic Interpretation in International Criminal Law: Striking a Balance between Stability and Change. München: Herbert Utz Verlag, 2015. 244 p.
82. Gribnau H. Legal Certainty: A Matter of Principle. *Retroactivity of Tax Legislation. May 2013. Tilburg Law School Research Paper No. 12/2014*. P. 69–93. URL: <https://ssrn.com/abstract=2447386>
83. Groussot X. General Principles of Community Law. Groningen: Europa Law Pub, 2006. 498 p.
84. Harašić Ž. More about teleological argumentation in law. *Pravni vjesnik*. 2015. 31 (3/4). S. 23–49.
85. Hart H.L.A. Theory and Definition in Jurisprudence. *The Aristotelian Soc*. 1955. Vol. 29. P. 213–264.
86. Healy M. P. Legislative Intent and Statutory Interpretation in England and the United States: An Assessment of the Impact of *Pepper v. Hart*. *Stanford Journal of International Law*. 1999. Vol. 35. №2. P. 231–254.

87. Herzberg R. D. Die ratio legis als Schlüssel zum Gesetzesverständnis? *JuS*. 2005. S. 1–4.

88. Lenarts K. Interpretation and the Court of Justice: A Basis for Comparative Reflection. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/216908204.pdf>

89. Łętowska E. Pozaprocesowe znaczenie uzasadnień sądowych. *Państwo i Prawo*. 1997. №5. S. 3–17.

90. Liżewski B. Application of Law in the Legal Order of the Council of Europe. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2015. Vol. 24. No. 2. 86 p.

91. Lücke H. Statutes and the Intention of the Lawmaker as the Ultimate Guide to their Applicability: History and Prospects. *Supreme Court History Program Yearbook*. 2010. 24 p.

92. Maduro M. P. *Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism*. *The European Journal of Legal Studies*. 2007. 1 (2). P. 1-21. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/7707/EJLS_2007_1_2_8_POI_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y

93. Manning J. F. The Absurdity Doctrine. *Harvard Law Review*. 2003. Vol. 116. Pp. 2387–2486.

94. Moglen E. Legal Fictions and Common Law Legal Theory – Some Historical Reflections. Originally prepared for publication Tel-Aviv University Studies in Law. August 14, 1989. Columbia University. URL: <http://moglen.law.columbia.edu/publications/fict.html>

95. Mowbray A. R. An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law. *Human Rights Law Review*. 2009. № 9 (2). S. 179–201.

96. Murray J. L. Comparative Law Method. Report. Actes du colloque pour le cinquantième anniversaire des Traités de Rome. 2 session: Le système juridictionnel. P. 39–47. URL: https://curia.europa.eu/common/dpi/col_murray.pdf

97. Nedil'ko Y. V. The Influence of Ancient Greek Judicial Speakers on Interpretation of Legal Norms. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 2014. №7. P. 1184–1189.

98. Oliveira P. C. Para uma leitura fenomenológica da historicidade do direito. *Quaestio Iuris*. 2020. 13 (3). P. 1397–1428. DOI: 10.12957/rqi.2020.45898.

99. Olajide P. A. A Comparative Study of the Nature of Judicial Power and Justiciability Theory in Constitutional Democracies. A research project submitted to the department of public law in partial fulfilment of the

requirements for the award of Master of Laws of the University of Lagos, Nigeria. Lagos, 2017. 93 p.

100. Onyshchuk I. I. Independence of Constitutional Justice Bodies as a Prerequisite for the Rule of Law. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 квітня 2023 р.). Ужгород, 2023. Ч. II. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. P. 125–129. DOI: 10.36059/978-966-397-298-5-110

101. Packeiser K. The general theory of terminology: a literature review and a critical discussion. Copenhagen: Copenhagen Business School, 2009. 84 p.

102. Shutak I. D. Onyshchuk I. I. Comprehensive approach to perception of law in the context of doctrinal views. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. 28(4), 42–50. DOI: 10.37635/jnalsu.28(4).2021.42-50